

Afganistan'da Türkçe Eğitimi

Khudayberdy NAZARY

Öz. Dil bir toplumun milli kimliği olduğu gibi, milletler arası maddî ve manevî alışverişin önemli bir aracı niteliğini de taşımaktadır. Bu çalışmada öncelikle Afganistan ve Türkiye'nin tarihsel süreçte siyasi, eğitim ve kültürel ilişkileri üzerinde kısaca durulmuş, daha sonra da Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe eğitimi, Türkçeyle ilgili kurumların faaliyetleri ve önemi hakkında bilgiler verilmiş ve de Türk Devleti'nin uyguladığı dil politikaları ve Türkçe diline destek programlarından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkiye İlişkileri, Afganistan'da Türkçe İlgisi, Türkçe Eğitime Destek Kurumları.

Turkish Education in Afghanistan

Abstract. Language is a national identity of a society, also an important tool for material and spiritual exchange between nations. This study, in the first stage, has focused briefly on educational and cultural relations of Turkey and Afghanistan in the context of political history. Then, it has concentrated on Turkology or Turkish language education, explained the establishment of Turkish institutions, and discussed the implemented Turkish government's language policies and its supporting language programs in Afghanistan.

Keywords: Afghanistan-Turkey Relations, Interests in Turkish Language in Afghanistan, Supports for Turkish Language Education.

1. GİRİŞ

Dil, diğer insanlarla bütün ilişkilerimizde bize aracılık eden, sosyal bağlarımızı düzenleyen bir vasıta olarak hayatımızın her safhasında mevcuttur. Evde, okulda, sokakta, çarşıda, iş yerinde ve her yerde onunla beraber yaşamaktayız. İnsan konuştuğu dili, doğduğu günden itibaren hazır bulmaktadır. Fakat dil doğuştan bilinmez. İlk aylarda ağızla ve taklit birtakım hareketlerle anlaşma sağlanmaya çalışılır. Çocuk içinde yaşadığı topluluğun dilini, anadilini uzun bir çıraklık devresi süresince öğrenir. Daha sonra kulağına gelen seslerin belli kavramlara, hareketlere ve varlıklara karşılık geldiğini anlamaya başlar.

Toplumda sağlıklı bir iletişimin sağlanması, dil öğretiminin çağdaş yaklaşımlar ışığında, dilin kurallarına uygun olarak yapılmasıyla mümkündür. Modern toplumların hayatında, milletlerin yüzyıllar içerisinde kültürleriyle, değerleriyle yoğurarak meydana getirdiği dilin, bilimin farklı disiplinlerinin de bulgularından yararlanılarak öğretilmesi gerekmektedir. Milletleri oluşturan bireylerin benimsediği uzlaşımlar bütünü olan dil, dünya üzerinde çeşitlilik arz eder. Bugün, küreselleşen dünyada artan ulaşım ve iletişim araçları, insanların birbirleri ile eskiye nazaran daha fazla ticaret, turizm, eğitim, göç vb. nedenlerle bir araya gelebilmelerine ve daha fazla iletişim kurabilmelerine imkân sağlamıştır. Ancak ulaşım ve iletişim araçlarının artışı bir başka gereklilik olan yabancı dil öğrenimi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Dünyanın küreselleşmesiyle beraber eğitim, turizm, din, başka ülkelerle ticaret yapmak, çalışmak, farklı bir ülkede yaşamak vb. sebeplerle yabancı dil öğrenme ihtiyacı artarak devam etmektedir (Altunkaya, Erdem, 2017).

Ana dili öğretiminde olduğu gibi yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de dört temel dil becerisi; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileridir. Bu becerilerden okuma becerisi, yazının icat edilmesinden itibaren insanoğlunun en temel bilgi edinme yollarından birisi olmuştur. Okuma, kâğıt üzerine basılı sembol, şekil, grafikler aracılığı ile oluşturulmuş materyallerin göz yoluyla alınması ve zihin yoluyla kavranması, gerektiğinde seslendirme organları ile seslendirilmesi eylemidir.

Türkçenin yabancılara öğretimi her geçen gün önem kazanmaktadır. Ana dili olarak Türkçe öğretiminden farklı olan yabancılara Türkçe öğretimi konusu ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir. Tabii her dilin okuma ve öğrenme aşamasında olan öğrenciler, mutlaka o dil ile birlikte, farklı bir kültür, farklı bir toplumu da tanımaktadır. Zira dil öğretiminde yalnız dil değil belki başka önemli faktörler de beraber öğrenilmektedir. Günümüzde Afganistan'da birçok genç Türkçe öğrenmeye çalışmaktadır. Onlar Türkçenin zengin bir dil olduğunu ve her

konuda yazılan bilginin gerçek olduğunu ifade etmekte olup dünyanın önemli dillerinden birisi olduğunu beyan ederek bu dili öğrenmeye çabalyorlar. Bu alanda Türkiye'nin yaptığı yardım ve destekler onları bu konuda daha da teşvik etmektedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk dilinin ve kültürünün dünyaya tanıtılması ve yayılması için uzun yıllardan beri büyük projeleri tatbik etmektedir.

Bu çalışmamızda Afganistan'da Türkçe öğretimi hakkında bilgi verilmiştir. Afganistan ve Türkiye dostluk ilişkisinden başlanarak Afganistan'da hangi üniversite ve kurumlar aracılığıyla Türkçe eğitim hizmeti verildiği konuları üzerinde durulmuştur. Türk dili en çok Afganistan Türklerinin yaşadığı kuzey Afganistan bölgelerinde kullanılmakta olup Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu bölgede yaşayan halka eğitim ve sağlık başta olmak üzere birçok konuda sürekli yardım etmektedir. Afganistan öğrencilerinin Türkçe dilini öğrenme isteğinde bulunmalarında; Türkçe eğitim bölümünün büyük bir kaynağının bulunması, Afganistan'da Türkçe'nin inanılır kaynakçaya sahip olması, öğrencilerin Türkiye'ye gelerek hem eğitim hem de çalışma isteklerinin olması gibi nedenleri sayabiliriz.

1.1. Amaç

Çalışmanın amacı: Afganistan'da yabancı dil eğitimi kapsamında Türkçe eğitiminin önemini ve bu alanda çalışan kurumların yaptığı faaliyetleri ortaya koymak, bu konudaki sorunları belirlemek ve bunlara çözüm yolları üretmektir.

1.1.1. Alt amaçlar

1. Afganistan'ın hangi üniversitelerinde Türkoloji mevcuttur?
2. Türkçe dersi hangi üniversitelerde yabancı dil olarak okutulmaktadır?
3. Türkçe özel kursları ve bu alanda çalışan kurumlarının faaliyetleri yeterli midir?

1.2. Afganistan ve Türkiye'nin Tarihsel Süreçte Siyasi, Eğitim ve Kültürel İlişkileri

Türklerin Afganistan ile ilişkileri; Gazneli Mahmut döneminde (999-1030) başlamış olup Türk Devleti olan Selçuklular'dan sonra 1762 yılında Osmanlı Sultanı III. Mustafa ile devam etmiştir (Armoğlu, 1983). Afgan ve Türk halkları tarihten günümüze ortak tarih, dil, kültür ve inanç havzasında tarihi ipek yolu güzergâhında yaşamış olmanın ve ortak paydalar etrafında buluşmanın getirdiği yakınlıkla iki kardeş millet olarak tarih boyunca tarihin kırılma noktalarında bile daima dayanışma içerisinde olmuşlardır.

Emir Habibullah Han döneminde (1901-1919) Türk eğitim uzmanları, Mahmut Tarzi'nin gayretiyle 1902 yılından itibaren Afganistan'da çalışmak üzere davet edilmeye başlanmıştır. 1907 yılının sonlarında Mahmut Tarzi'nin daveti ile Afganistan'a giden Osmanlı eğitimcisi

Mehmet Fazlı ve heyeti Afganistan Emiri Habibullah Han tarafından kabul edilmiş ve Emir konuşmasında Afganistan'ın kuvvetlenmesinin, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının asli sebeplerinden biri olabileceğini beyan etmiştir.

Böylece eğitim, askeri, sağlık ve ekonomi alanlarda Afgan-Türk ilişkileri 1908 yılına kadar sürmüştür. Tarihte çıkarları çatışmayan, birbirini zarara uğratmayan ve kardeşçe yaşamayı başaran iki ülkenin bu özellikleri gelecekte siyasi, ekonomi ve kültürel ilişkilerinin dostça devam ettirilebilmesinin nedeni olmuştur. Bu iki ülke arasındaki dostluğun en canlı olduğu dönem ise, Kral Amanulla Han ve Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemi (1919-1929) olmuştur (Sadat, 2016). Atatürk, Afganistan'ın modernleşme çabalarını desteklemiş ve bu ülkedeki idari, askeri, kültür, eğitim ve sağlık gibi temel devlet kurumlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan 1932-1960 dönemlerinde Kabil Üniversitesi'nde ilk tıp, hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerini kuranlar arasında bulunan 212 öğretmen, hekim, subay ve diğer Türk uzmanlar da yukarıda belirtilen konularda önemli katkıda bulunmuşlardır (Fevzi ve Cankurt, 2013).

1920 yılı itibarıyla canlanan bu yakın dostluk ve işbirliği ilişkileri ise, Afganistan'ın Sovyetler etkisi altına girmesine kadar devam etmiştir. Fakat işgal döneminde Afganistan'daki rejimin Sovyetler Birliği'ne yönelişi akabinde Türk akademisyenler Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmışlardır. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Batılı ülkeler Kabil'in mücahitler tarafından işgale uğrayacağı düşüncesiyle 1989 başından itibaren Kabil'deki elçiliklerini kapatmaya başlamışlardır. Türkiye ise Kabil'de maslahatgüzarlık düzeyinde bulunan personelinden tek bir diplomat hariç geri kalanları çekmemiştir. Böylece Türkiye 1989-1992 yılları arasında Kabil'deki diplomatik temsilciliğini açık tutan birkaç ülkelerden birisi olmuştur.

Çalışmamızda, Türkçe'nin ve Türkoloji'nin Afganistan'daki tarihî seyrine temas edilmiş, Kabil Üniversitesi Türkoloji Bölümünün ve Afgan-Türk okullarının Afgan halkına yönelik Türkçe eğitimi ve öğretimi noktasında yapmış oldukları çalışmalar hakkında bilgiler verilmiş, ayrıca NATO'ya bağlı Türk birliklerindeki bazı komutanların düzenlediği Türkçe kurslarına ve Afgan Ordusu'na bağlı Askerî liselerde verilen Türkçe derslerine değinilmiştir.

2003 yılında Kabil Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinde Türkoloji bölümü açılarak Türk dili eğitimi başlamıştır.

2. Afganistan da Türkoloji ve Türkçe Destek Kurumları

2.1. Afganistan'da Türkçe Eğitimi

Afganistan'da Türk dilinin temelleri çok eski dönemlere dayansa da modern Türkiye Türkçesinin varlığı 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Gazi Mustafa Kemal döneminde başlayan ilişkiler ile beraber Türkiye'den Afganistan'a önemli bilim adamları gelmiştir. Bunların bazıları tıp, hukuk, ziraat vb. alanlarda olmalarına rağmen Afgan halkına Türkçe öğretimi de yapmışlardır (Namık, 2013).

1981-82 yıllarında Kabil'in Şehr-i Nev (Yeni Şehir) isimli semtinde bir Psikolojik Tıp (Tıp-1 Revani) Merkezi'nde, Dr. Berna Asifi'nin dekanlığı zamanında, onun isteği ve yardımıyla Türkiye Büyükelçiliğindeki görevli Ali hoca Türkçe kursu verme işini üstlenmiştir. Ancak bu kurs çok uzun sürmemiş ve bazı sebeplerden dolayı kapatılmıştır. Her ne kadar kısa sürmüş olsa bile bu kurs faaliyeti Afganistan'da Türkçe ve Türkoloji'nin tarihi açısından önemlidir. Taliban rejiminin devrilmesinden sonra Türkçe eğitimi ISAF Komutanlığı, Afganistan Hava Harp Okulu'nda bir Türkçe dershanesi açılmış ve 3 Mayıs 2003 tarihinde Türkçe eğitimine başlamıştır. Burada Türkçe öğrenen Afgan subaylar ve öğrenciler Türkiye'deki çeşitli askeri okullara ve kurslara gönderilmiştir.

Bu sayede hem Afgan-Türk kardeşliği daha da güçlenmiş hem de Türkiye, Afganistan'ın geleceğine önemli katkılar sağlamıştır. 2003 yılında Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü açılmış olup o yıl 32 öğrencisi ile eğitime başlamıştır. Kabil Üniversitesi'nden önce 1994 yılında Özbekçe-Türkçe bölümü Balkh Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde açılarak eğitime başlamış, 6 derslik ve 8 öğretim eleman ile Türkçe B2 seviyesine kadar öğretilmeye başlanmıştır. Sonraki süreçte Jawzjan, Badahşan, Faryab şehirleri ve Afganistan'ın kuzey bölgelerindeki üniversitelerde Türkçe-Özbekçe bölümleri açılmıştır. Mezkûr Üniversiteler ve Türkçe destek kurumlarının birçoğu aşağıda anlatılacaktır.

2.2. Afganistan'da Türk Dilini Destekleyen Kurumlar

2.2.1. Kabil Yunus Emre Enstitüsü

Kabil Devlet Üniversitesi ile Yunus Emre Enstitüsü tarafından 01.03.2013 tarihinde imzalanan iş birliği protokolüne binaen açılan Kabil Yunus Emre Enstitüsü, söz konusu üniversite bünyesinde faaliyet göstermektedir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarafından 2012 yılında inşa edilerek Kabil Devlet Üniversitesi'ne teslim edilen Türkoloji Bölümü Hizmet Binası'nda yer alan Kabil Yunus Emre Enstitüsü'nde temel seviyeden yüksek seviyeye kadar yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılmaktadır. 2013 yılında kurulan ve

müteakip dönemde yabancı dil olarak Türkçe öğretmek üzere kursiyer alımı yapan Kabil Yunus Emre Enstitüsü'nün mezun sayısı azdır. Güvenlik gerekçeleriyle Kabil Devlet Üniversitesi yerleşkesine yalnızca söz konusu üniversite öğrencilerinin girişine izin verilmesi nedeniyle Kabil Yunus Emre Enstitüsü'nün kurulduğu günden bu yana, yalnızca üniversite öğrencilerine hizmet vermesi mezun sayısının az olmasındaki en büyük etken olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan yine güvenlik gerekçeleriyle Enstitüsü personelinin zaman-zaman Türkiye'ye çekilmesi ve bu nedenle Enstitü faaliyetlerine geçici olarak ara verilmiş olması da mezun sayısındaki düşüklüğün bir diğer sebebi olarak dikkat çekmektedir. Kabil Yunus Emre Enstitüsü'nün hem fiziki şartlar hem de eğitmen yeterliliği açısından Afganistan genelinde en nitelikli Türkçe öğretim kurumu olduğu açıkça söylenebilir. Enstitüde, Yunus Emre Enstitüsü'nün dünya genelinde belli bir standarda kavuşturmaya çalıştığı Türkçe Öğretim (Başar, 2018) Modeli uygulanmakta ve bu doğrultuda bir seviye 144 saatte tamamlanarak kur sonunda 4 temel dil becerisi ölçülmektedir. Enstitüde, Türkçe Yeterlik Sınavından (TYS) en az C1 düzeyinde başarılı olmuş Türkoloji bölümü mezunu üç yerel okutman ve üç de Türkiye'den görevlendirilen alan uzmanı okutman öğretici görev almaktadır. Kültür merkezi dışında Afganistan İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Afgan-Türk Dostluk Yetimhanesi, Afganistan Millî Arşivi ve Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Proje Koordinasyon Ofisleri kamu kurumlarında da Kabil Yunus Emre Enstitüsü Koordinasyonunda Türkçe dersleri verilmektedir. Ancak tam kapasite ile çalışan Enstitü, mevcut talebin yalnızca bir kısmını karşılayabilmektedir. Mezar-ı Şerif ve Herat şehirlerinde de Türk kültür merkezine ihtiyaç olmasına karşın henüz söz konusu şehirlerde Yunus Emre Enstitüsü şubesi açılabilmiş değildir.

2.2.2. Türkoloji Bölümleri

Afganistan'da ilk Türkoloji bölümü 2001 Aralık ayında dönemin Cumhurbaşkanı Hamit Karzai'nin 2595 sayılı talimatnamesi uyarınca Kabil Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2002 yılında resmen kurulmuş ve 2003 yılında 32 öğrenciyle eğitime başlamıştır. Bölümün kuruluşunda T.C. Dışişleri Bakanlığı Kabil Büyükelçiliği'nin desteğiyle Türkiye'den gelen öğretim üyeleri görev almıştır. Kabil Üniversitesi'nin kurulmasından günümüze değin geçen 15 yıllık süre zarfında Afganistan genelinde toplamda 8 üniversitede bölümünün kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu bölümlerden iki tanesi müstakil olarak Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, biri Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği bölümü geri kalan beşi ise Özbek

Dili-Türk Dili Edebiyatı bölümüdür. Özbek Dili-Türk Dili Edebiyatı bölümlerinin öğretim programı Özbekçe ve Türkiye Türkçesini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır (Başar, 2018).

2.2.3. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Koordinasyonunda Türkçe Öğretimi

TSK'nın Afganistan'da vazife yapma geleneği 1902'de Osmanlı-Afganistan ilişkileri kapsamında başlatılmıştır. 1921 yılında ise iki ülke arasında imzalanan ittifak antlaşmasıyla da resmîyet kazanmıştır.

NATO projeleri kapsamında TSK tarafından danışmanlık hizmeti verilen bütün askerî kurumlarda Türkçe kursu açılmıştır. Bunlar; Marşal Fehim Mili Savunma Üniversitesi, Marşal Fehim Mili Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu ve Kabil Askeri Lisesi şeklinde sıralanabilir. Marşal Fehim Mili Savunma Üniversitesi bünyesindeki Türkçe kursu 2003 yılında açılmıştır. 10 derslik ve 10 öğretim elemanı ile B1 seviyesine kadar devam eden mezkûr kursta 2018 yılı itibariyle toplam 135 öğrenci eğitim görmekte olup bugüne kadar 559 kişinin de mezun olduğu bilinmektedir. Marşal Fehim Mili Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu'nda 2005 yılında B2 seviyesine kadar açılan Türkçe kursu ise 2 derslik ve 2 öğretim elemanı ile eğitime başlamıştır. Söz konusu Türkçe kursunun 2018 yılı itibariyle mevcut öğrenci sayısı 122 olup mezun sayısı ise 160'ın üstündedir.

2007 yılında kurulan Kabil Askeri Lisesi'nde açılan Türkçe dersi; 2 derslik ve 2 öğretim elemanı ile eğitime başlamıştır. A2 seviyesine kadar Türk dili eğitimi verilen lisede Türkçe eğitimi alan mevcut öğrenci sayısı 485 ve mezun sayısı ise 522'dir (Başar, 2018).

3. Afganistan Üniversitelerinde Türkçe Öğretimi

Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın İnternet sayfası verilerine göre Afganistan'da devlet üniversitelerinin sayısının 21, özel üniversitelerin sayısının ise 133 olduğu bilinmektedir. 21 devlet üniversitesinin 8'i kuzey bölgelerde bulunmakta olup bu üniversitelerde Türkçe dili müstakil bir bölüm olarak Dil ve Edebiyat Fakültelerinde okutulmaktadır. Paytahtta bulunan Kabil Üniversitesi ise sayılı Türkçe dil eğitimi veren üniversitelerin arasındadır.

3.1 Kabil (Kabul) Üniversitesi

Kabil (Kabul) Üniversitesi, Afganistan'ın başkenti Kabil'de bulunmaktadır. 1931 yılında açılmış olup 1932 yılında eğitime başlamıştır. Afganistan'da ilk kez açılan ve faaliyete

başlayan üniversite Kabil üniversitesidir. İlk açılışında Tıp, Hukuk ve Fen Bilimleri bölümleri bulunan üniversitede 1944 yılında Edebiyat bölümü de açılmıştır¹.

Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümü ise 1983 yılında Komünist rejimin Babrak Karmal döneminde “Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü” adı altında açılmıştır. İlk açıldığında Özbek Dili ve Edebiyatı dalını bilen olmadığı için Derice Dil ve Edebiyatı bölümünün Özbek ve Türkmen kökenli lisans seviyesinde mezun olanları, o bölümün kadrosuna tayin edilerek Özbek bölümünün açılışı sağlanmıştır. Bu bölümün ilk başkanı Pohanmel² Ziyaüddin Ziya Hoca idi. İkinci resmî hocası da Pohanmel Muhammad Salih Rasih Efendi idi. Adı geçen iki resmî hoca da aslında Farsça mezunu olup Özbek ve Türkmence tahsili yapmamışlardır. Her iki hoca da Özbekçe bölümünü kurup yürütmeye gayret etmişlerdir. Daha önce belirtildiği üzere başlangıçta Özbek Dil ve Edebiyatı bölümü iki resmî hocayla Farsça bölümünün yönetimi altında kendi eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Tabii ki bölümün bütün dersleri için bu iki hoca yeterli değildir.

Değerlendirmelere göre başka ilmî eğitim ve öğretim kurumlarında görevli olan bu millete mensup şair, yazar ve tarihçilere ücretli olarak tadrise izin verilmiştir. Afganistan Bilimler Akademisi Özbekçe bölümünün başkanı Taşkent Devlet Üniversitesi Tarih bölümü mezunu Dr. Muhammet, bölümdeki derslere girip büyük katkıda bulunmuştur. Yakûp Vahidi, Millî Eğitim Bakanlığı, Telif ve Tercüme Dekanlığının “Kardeş Milliyetler” başkanlığında Özbekçe bölümünün üyesi şair ve yazar Muhammet Eşref Ezimî, bu bakanlığın “İrfan” namındaki aylık dergisinin mesul müdürü ve 2002-2005 yılları arasında Türkiye’de Afganistan büyükelçiliğini yürüten Abdülgafür Payâ Faryabiler de bu bölümdeki derslere girip büyük katkıda bulunmuşlardır.

Bir de bu bölüme ilk dönemlerden başlayarak Özbekistanlı uzman elemanlar da gelmeye başlamıştır. Bu kişilerden Prof. Dr. Talat Rustemov, edebiyatçıdır. Lalehan Kerimova dilci sıfatıyla derslere girmiştir. Her ikisinin de iki yıllık görev süresi dolduktan sonra en son hoca olarak Dr. Karim Mahkemov, Özbek dili derslerine girmiştir. Bu yılların devamında Özbekistan’a daha önceki yıllarda eğitim için gönderilen Özbek ve Türkmen çocukları bu dalın yüksek lisans mezunları olarak ülkeye dönmeye başlamıştır. Bu kişilerden Prof. Dr. Muhammad Âlim Lebib, Gulam Resul Karluk, Nurullah Altay ve Azizullah Aral’ı bu

¹ <http://ku.edu.af/en>. Kabil Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 18.07.2018; <http://kabil.yee.org.tr/>, Kabil Yunus Emre Enstitüsü İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 18.07.2018.

² Afganca’da ilmî rütbe yani doktora denktir.

bölümün değerli hocaları olarak zikredebiliriz. 1987 yılında bölümden 13 kişi lisans eğitimini tamamlayıp mezun olmuştur. O gruptan birinci ve ikinci dereceli yüksek puanla mezun olanlar bölümün kadrosuna kabul edilmişlerdir. Bu kişiler ise Sait Nurullah Enbarî ve Aysultan Hayri'dir (Hayri, 2007).

2003 yılında Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü açılmıştır. Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili bölümünün ilk akademik seviyede yani dünya standartlarına uygun ders planını Prof. Dr. Murat Özbay ve Doç. Dr. Fahri Temizyürek hazırlamıştır. Hazırlanan ders planı ise aşağıdaki şekildedir:

1. Sınıf Ders Programı: Okuma, Yazma, Dinleme, Konuşma, Dil Bilgisi, Bilgisayar, Sakafat (dini dersler) Derice, İngilizce ve Afganistan Tarihi.
2. Sınıf Ders Programı: Okuma, Dinleme, Konuşma, Dil Bilgisi, Halk Edebiyatı, Peştuca, Sakafat, Psikoloji.
3. Sınıf Ders Programı: Çağatay Dili, Yeni Türk Edebiyatı, Sakafat, Eski Türk Edebiyatı, Türk Lehçeleri, Dil Bilgisi, Dünya Edebiyatı, Kompozisyon Edebiyat Tarihi.
4. Sınıf Ders Programı: Yeni Türk Edebiyatı, Batı Türkçesi, Eski Türk Edebiyatı, Öğretim Metodu, Tercüme, Türk Dili Tarihi, Tez Yazım Yönetimi, Çağatay Edebiyatı, Sakafat (Temizyürek, Barın ve Ustabulut, 2016).

Elbette Kabil Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sağladığı yardım ve destek bölümün ilerlemesinde çok katkı sunmuştur. Günümüzde Kabil Üniversitesi ve başka üniversitelerin Türkçe bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler, başta Türk dili olmak üzere Türk kültürünü ve tarihini esaslı şekilde öğrenmektedirler.

Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün resmi açılışı, düzenlenen törenle TİKA Başkanı Dr. Serdar Çam tarafından yapılmıştır. 2002 yılında Türk Dili ve Edebiyat bölümü Türkoloji bölümüne devredilerek bölüme ait kütüphane, 2 derslik ve 3 öğretim elemanı ile eğitim verilmeye başlanmıştır. 2018 yılı itibariyle öğrenci sayısı 178 olup mezun sayısı 300 civarındadır.

Daha sonra Türkçe dili Afganistan'ın başka üniversitelerinin eğitim programında da yer almıştır. Örneğin, Balh Üniversitesi, Tahar Üniversitesi, Jawzjan Üniversitesi, Bağlan Üniversitesi, Faryab Üniversitesi, Sar-i Pul Üniversitesi ve Badakhshan Üniversitesinde de Türkçe bölümü açılmış ve eğitime başlamıştır.

3.2. Balkh Üniversitesi'nde Türkçe

Balkh Üniversitesi 1986 yılında kurulmuş olup Afganistan'daki 3. büyük üniversitedir. Bu üniversitede toplam 15 fakülte (mühendislik, ekonomi, tarım, din, edebiyat, bilgisayar, gazetecilik, hukuk, kamu yönetimi, tıp, eğitim, ziraat, veterinerlik fakülteleri) mevcuttur. Bu fakültelerin dördü ikinci öğretim olarak (ekonomi, edebiyat, hukuk, eğitim bölümü) öğrenci kabul etmektedir. Üniversitenin ilk açıldığı dönemde öğrenci sayısı 5500 olup daha sonra bu rakam yükselmiştir³. Mezkûr bölümün toplam öğrenci sayısı 265 olup mezun sayısı ise 273'ün üstündedir (Başar, 2018). İlk yıllarda öğrenciler eğitim süresini tamamladıktan sonra sınıf olarak yüksek lisans yapmak amacıyla Türkiye'ye gelmekteydiler. Bu anlaşma Özbekçe-Türkçe bölümünün ilerlemesi ve öğrenci sayısının artmasını sağlamaktaydı. Ancak bir müddet sonra bu programın devamı gelmedi. Bununla birlikte öğrenciler hala YTB aracılığıyla ve kendi imkânlarıyla Türkiye'ye eğitim almak için gelmektedirler.

TİKA, Afganistan'da bulunan Belh Üniversitesi'nin Türkmençe ve Özbekçe bölümlerine donanım desteğinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra TİKA, Afganistan'da eğitim alanındaki yardımlarına bir yenisini daha eklemiş olup bu kapsamda Mezar-ı Şerif ilinde bulunan Belh Üniversitesi Türkmençe ve Özbekçe Bölümü Kütüphanesi ve bölüm başkanı odasının tefrişini gerçekleştirmiştir. Kuzey bölgesinin en büyük üniversitesi olan Belh Üniversitesi'nde 450 öğrenci Türkmençe-Özbekçe bölümünde eğitim almaktadır.

3.3. Cevizcan (Jawzjan) Üniversitesinde Türkçe

Cevizcan (Jawzjan) Üniversitesi 1994 yılında kurulmuş olup başlangıçta birkaç bölüm halinde eğitime başlamıştır. İlk başlarda öğrenci sayısı az olsa da kısa bir süre sonra öğrencilerin sayısı artmıştır. Cevizcan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Özbekçe bölümü 2002 yılında faaliyete geçmiştir⁴. 2013 yılında Türkoloji bölümü 2 derslik ve 3 öğretim elemanı ile faaliyete başlamıştır. Türkçe öğrenim seviyesi ise C1'e denktir (Başar, 2018). Halen Cevizcan Üniversitesi'nin Türkoloji bölümünde yüzlerce öğrenci eğitim almaktadır. Öğrenciler çoğunlukla Özbek ve Türkmenlerden oluşmaktadır. TİKA, Afganistan'ın kuzeyindeki Cevizcan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı (Türkoloji) Bölümü'ne 8 derslikli yeni bina yaptırmıştır.

Üniversite kampüsünde 600 metrekarelik kapalı alana sahip bina, 7 derslik, idari odalar,

³ <https://ba.edu.af/en>, Balkh Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 12.05.2018; <https://ju.edu.af/ps> Jawzjan Üniveristesesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 12.05.2018.

bilgisayar laboratuvarı ve kütüphaneden oluşmaktadır. Söz konusu bina, Türkçe'nin yanı sıra Özbekçe ve Türkmençe bölümleriyle de hizmet vermektedir.

3.4. Bağlan Üniversitesi'nde Türkçe

Bağlan Üniversitesi 1992 yılında kurulmuş olup 16 fakülte ve 2850 öğrenci ile öğretim faaliyetine başlamıştır. 2009 yılında Edebiyat Fakültesi'nde yer alan Özbekçe bölümü faaliyete geçirilerek öğrenci almaya başlamıştır. 4 derslik ve 5 öğretim elemanı ile Türkçe dili B1 seviyesine kadar öğretilmektedir. Kütüphane bulunmayan bölümde öğretmen eksikliği sorunu da yaşanmaktadır⁵.

3.5. Takhar Üniversitesi'nde Türkçe

Takhar Yükseköğretim Enstitüsü 1991 yılında Abdullah İbn Mesut adı altında inşa edilmiştir. 1994 yılında Mücahitler döneminde ise üniversite seviyesine yükseltilmiştir. Büyük bir arazi Afganistan Cumhurbaşkanı'nın kararnamesi ve yükseköğretim bakanlığı aracılığıyla Takhar Üniversitesine verilmiştir. 1997 yılının ortalarında bölgedeki siyasi ve askeri durumlardan dolayı akademik kurumlar kapatılmıştır. Aynı zamanda, Talqan şehri Taliban rejiminin iktidar yeri olmuştur. 2002 yılında geçici hükümetin kurulması sonrasında kadar yeniden dört fakülte (tarım, ilahiyat, eğitim ve edebiyat) bölümleri ile tekrar faaliyete başlamıştır⁶. 2007 yılında Özbekçe-Türkçe dili bölümü açılmış olup dört derslik ve 7 öğretim elemanı B2 seviyesine kadar eğitim vermektedirler.

Bölüme ait kütüphane bulunmaktadır. 2018 yılı itibariyle toplum öğrenci sayısı 230 olup mezun sayısı 180'dir (Başar, 2018). 2010 yılında, Mühendislik Fakültesi, 2012 yılında Ekonomi ve Hukuk Fakülteleri faaliyete geçmiştir.

3.6. Faryab Üniversitesi'nde Türkçe

Faryab-Maimana Yükseköğretim Kurumu 1977 yılında açılmış ve 2012'de Faryab Üniversitesi olarak adlandırılmıştır. 6 fakülte (eğitim, edebiyat, ekonomi, hukuk, tarım ve ikinci öğretim) toplam 4.500 öğrenci ile eğitim faaliyetine başlamıştır. 1985 yılında Edebiyat Fakültesi'nde Özbekçe-Türkçe bölümü açılmıştır⁷.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Baghlان_University. Baghlان Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 23.04.2018.

⁶ <http://tu.edu.af/en>. Takhar Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 19.03.2018.

⁷ <http://faryab.edu.af/fa/news/public-information-about-faryab-university>. Faryab Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 15.02.2018.

Beş derslik ve beş öğretim elemanı Türkçe dilinin A2 seviyesine kadar eğitim vermektedir. Günümüzde Özbekçe-Türkçe bölümünden her yıl onlarca öğrenci mezun olmaktadır. Bu bölümün öğretmenleri çoğunlukla Türkiye’de eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır (Başar, 2018). Ancak Özbekçe-Türkçe bölümüne ait bir kütüphanenin bulunmaması bu bölümde eğitim gören öğrenciler için büyük bir sorun teşkil etmektedir.

3.7. Sar-i Pul Üniversitesi’nde Türkçe

Sar-i Pul Üniversitesi 2012 yılında açılarak ilk kez eğitim bilimleri ile faaliyete başlamıştır. Bir müddet sonra öğretmenlik, matematik ve fizik öğretim programlarına da yer verilmiştir. Öğretmenlik bölümünde Özbekçe-Türkçe de okutulmaktadır.

Bu bölüm ilk açıldığında öğrencilerinin sayısı çok az olup daha sonra Türkçeye ilgi duyan öğrencilerin sayısı artmıştır. Böylece bu bölümde daha fazla öğretmene ihtiyaç duyulmuştur. Şu anda ise bu bölümdeki öğrencilerin sayısı geçmişe nazaran artmış vaziyettedir.

2013 yılında, Enstitü tarafından yapılan bir ihtiyaç değerlendirmesi sonrasında, “Özbekçe-İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümleri de eklenmiştir. Hâlihazırda dört derslik, beş öğretim elemanı ile Türkçe dili A2 seviyesine kadar öğretilmektedir⁸. 2018 yılında Türk Dili ve Edebiyat Fakültesi’nin öğrencilerinin toplam sayısı 120 ve mezun sayısı ise 97’dir. Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne ait kütüphane bulunmaktadır (Başar, 2018).

3.8. Badakhshan Üniversitesi’nde Türkçe

Badakhshan Üniversitesi 1998 yılında ilk olarak Tıp Fakültesi ile faaliyete başlamıştır. Üniversite bünyesinde 2003 yılında Eğitim ve Öğretim Fakültesi de faaliyete geçmiş olup 2012 yılına kadar 4 bölümde hizmet vermiştir. 2015 yılından itibaren 8 bölümde öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Eğitim Fakültesi’nde yer alan Özbekçe-Türkçe bölümü de öğrenci kontenjanı açarak bu bölüme öğrenci kabul etmiştir⁹.

Badakhshan Üniversitesi’nin Bölümleri:

- Eğitim Fakültesi; Matematik, Kimya, Biyoloji, Fizik, Bilgisayar Bilimleri, İslam Bilim ve Kültürü bölümlerinden teşkil etmektedir.

⁸ <https://mohe.gov.af/en/> Sar-i Pul Üniversitesinin bilgileri Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı sitesinden elde edilmiştir. Erişim tarihi: 25.02.2018.

⁹ <http://badakhshan.edu.af/en>. Badakhshan Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 23.03.2018.

- Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi; Özbekçe – Türkçe Dil ve Edebiyatı, Deri Fars Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı, Peştuca Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Gazetecilik bölümlerden teşkil etmektedir.

4. Afganistan'daki Yunus Emre Enstitüsü'nde Türkçe Öğretimi

Yunus Emre Enstitüsü ile TİKA arasında 20 Eylül 2011 tarihinde imzalanan protokol ile Türkoloji projesi Yunus Emre Vakfına devredilmiştir. Bu gelişmenin ardından Türkoloji projesi kapsamında 35 farklı ülke bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı/Türkoloji bölümleri, Türkçe kursları bulunan 51 üniversite ile işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu ülke ve üniversiteler şunlardır:

AFGANİSTAN: Kabil Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Yunus Emre Vakfı; Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı Kanunla kurulmuş bir kamu vakfidir. Yunus Emre Enstitüsü ise Vakfa bağlı bir kuruluş olarak bu Kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra ülkemizin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermektedir.

2009 yılında faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Enstitüsü'nün yurt dışında 40'tan fazla kültür merkezi bulunmaktadır. Enstitüye ait kültür merkezlerinde verilen Türkçe eğitiminin yanı sıra, farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarıyla yapılan işbirlikleri ile Türkoloji bölümleri ve Türkçe öğretimi desteklenmektedir. Kültür merkezleri aracılığıyla Türk kültür ve sanatını tanıtmak amacıyla birçok etkinlik düzenlenmekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde ülkemiz temsil edilmektedir. Afganistan'da Yunus Emre Enstitüsü ile yakın işbirliği içerisinde eğitim faaliyetlerini sürdüren sekiz ayrı Türkoloji bölümü bulunmaktadır. Bunlar; Kabil Üniversitesi, Şehit Üstat Rabbani Eğitim Üniversitesi, Cevizcan Üniversitesi, Seripol Üniversitesi, Takhar Üniversitesi, Faryab Üniversitesi, Belh Üniversitesi ve Bağlan Üniversitesi olup buralarda eğitime devam edilmektedir.

Enstitü ile iş birliği protokolü bulunan söz konusu üniversitelerin Türkoloji bölümlerinde 1600'ün üzerinde öğrenci eğitim görmektedir. Kabil Yunus Emre Enstitüsü, mevcut bölümlerin gelişimine katkıda bulunurken başka üniversitelerde de Türkoloji bölümleri açılması hususunda çalışmalarına devam etmektedir.

4.1. Özel Kurslarda Türkçe Öğretimi

1981-82'li yıllarda Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliği'nde açılan ve bir süre sonra kapatılan Türkçe kursu, her ne kadar kısa süreli olsa da Afganistan'daki Türkçe ve Türkoloji'nin tarihi açısından önemli kabul edilebilir. Halen Afganistan Başkenti kabil dâhil birkaç şehirde özellikle kuzey Afganistan'da, Türkçe özel kursları faaliyette olup İngilizce'den sonra öğrencilerin en çok yoğun olduğu dil öğretim merkezlerinden sayılmaktadır.

Aylık her öğrenciden 500 Afganistan parası (yaklaşık 40 TL) ücret alınmakla birlikte fiyatlar şehirlere göre değişebilmektedir. Kabil, Mezar-ı Şerif, Jawzjan, Faryap, Ser-i Pul, Takhar ve Badakhshan şehir merkezlerinde Türkçe özel kursları mevcuttur.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Afganistan ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, eğitim ve kültürel ilişkilerinin kökenleri çok uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Net olarak Osmanlı döneminde başlanan dostluk bağı yıllardan beri kopmamıştır. Kral Amanullah Han ve Mustafa Kemal Atatürk döneminde bir kez daha iki ülke arasındaki ilişkiler canlanmıştır. Bu durum Amanullah Han'ın Atatürk döneminde Türkiye'yi ziyaret etmesi ile ilk olarak resmiyete kavuşmuş olup Atatürk'ün Afganistan'ın modernleşme çabalarını hoş karşılayarak Afganistan'a destek Türk askerleri ve uzmanlardan oluşan bir heyet göndermesi ve Afganistan'da hastaneler, okular ve şirketler inşa edilmesi ile daha da canlanmıştır.

O tarihten bu yana Türkiye Afganistan arasındaki dostluğun yoğunlaştığı ve bu dostluk ve destekler nedeniyle kuzey Afganistan'daki Türk kökenli Özbek Türkmenlerin, Türkiye'yi ve Türk dilini benimsemesi ise Afganistan'da Türkçe eğitim ve öğretimine sebep olmuştur.

Afganistan'da yabancı dil eğitimi uzun zamandan beri devam edegelmektedir. Okul ve üniversitelerde yabancı dil dersleri verilmektedir. Bunlardan İngilizce ve Arapça okulda, Türkçe, Fransızca, Almanca ve Rusça üniversitelerde ders olarak okutulmaktadır. Afganistan iki büyük şehrindeki devlet üniversitesinde Türkoloji ve kuzey Afganistan'da yer alan yaklaşık 9 üniversitede Özbekçe ve Türkçe dil ve edebiyat dersleri verilmektedir. Türkiye bu alanda TİKA, YTB ve Yunus Emre aracılığıyla sürekli destek vermiş hem Türk dili hem de kültürünün öğretim ve tanıtımına yardım etmiştir. Şu anda Türk Dili ve Edebiyat Fakülteleri'ndeki öğrenim gören öğrencilerin en yüksek sayısı Özbek Türklerinden olmak üzere Afganistan'da yaşayan sair etniklerin de bu fakültelerde öğrenim gördükleri gözden kaçmamaktadır.

6. ÖNERİLER

A) Afganistan'da Türk dili ve Türkoloji bölümlerinin ders kalitelerinin yükseltilmesi ve bu kurumların desteklenmesi gerekmektedir. Zira derslikler ve öğretim sistemi Afganistan'da yeterli şekilde karşılanamamaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Üniversiteleri tarafından bu alanda çalışan kurumlar yardımıyla bu konuda gereken derslik ve sair ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir.

İnternet sitelerinden derslik ve ders konuları ile ilgili güncel bilgiler, Afganistan üniversiteleri ve Türkçe eğitimi alanında çalışan kurumlara yardım edilmesi gerekir. İnternet üzerinde kütüphaneler ve Afganistan'daki üniversitelere az da olsa kütüphane açılması ve Türkçe kitapların gönderilmesi en önemli konulardan birisidir.

B) Kısa dönemli eğitim, Türkiye Üniversiteleri ve Türk dili kurumları tarafından sertifikalı kısa dönemli kurslar verilmesi gerekmektedir. Zira böylece kısa dönemli dersler gören öğrenciler Türkçe ile birlikte Türk kültürünü öğrenecek, ayrıca Türkiye'de çeşitli üniversite ve şehirleri gezecek, böylece hem ders alacak hem de Türk kültürü ve Türkiye halkıyla yakından tanışmış olacaklardır.

Ders için gelecek olan öğrencilere kısa süreli gezilerin de hazırlanması son derece yerinde olacaktır. Böylece öğrencilerin tarihi mekânları görmesi onlar hakkında bilgi sahibi olması sağlanacaktır. Ayrıca Türk tarihi ve Türk imparatorları hakkında önemli ve güncel bilgiler elde edileceklerdir. Bu programlar sayesinde Türk dili ve Türk kültürü ileri seviyede tanıtılmış ve eğitim alanında da güzel sonuçlar elde edilmiş olacaktır.

C) Sempozyum ve seminerler: Orta Asya'da özellikle Afganistan'da Türkçe eğitime destek amacıyla sempozyum ve seminerler yapılması gerekmektedir. Zira böyle programların düzenlenmesi Türk dili ve Türk kültürü için çok faydalı olacaktır. Öğrenciler için yapılacak olan sempozyum ve seminerler dil, tarih, edebiyat, sanat ve sinema alanlarında olmasının son derece faydası olacaktır. Türk dili ve tarihi hakkında yapılacak olan programlar çok olumlu ve gereklidir. Bu programlar Türkçe eğitim ve öğretim alanındaki öğrencilerin daha da fazla bu bölüme katılmalarını ve bu alandaki dersleri okumalarını teşvik edecektir.

KAYNAKÇA

- Armoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. 1914-1980 Matbaası, Ankara.
- Başar, U. (2018). Afganistan'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Üzerine Güncel Bir Değerlendirme. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 1, 1-20.
- Fevzi, Ö. G. F. ve Cankurt, H. (2013). Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 493-503.
- Hayri, A. (2007). *Afganistan'da Türkçe Eğitiminin Tarihi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altunkaya, H. ve Erdem, İ. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin okuma kaygıları ve okuduğunu anlama becerileri. *Sakarya University Journal of Education*, 7(1), 59-77.
- Namık, B. (2013). *Tarih Edebiyat Türkî-Özbeki*. Kabil.
- Temizyürek, F., Barın, E. ve Ustabulut, M. Y. (2016). Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi Tarihi, *Türk Birliği*, 32, 155-168.
- Sadat, M. (2016). Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Afgan-Türk ilişkileri Afganistan'a Genel Bakış.

İnternet Kaynakları

<https://mohe.gov.af/en>.

https://en.wikipedia.org/wiki/Balkh_University.

<https://ba.edu.af/en>

<http://ku.edu.af/en>

<http://tu.edu.af/fa/page/6254/languages-and-literature/history>.

<http://faryab.edu.af/fa/news/public-information-about-faryab-university>.

<http://badakhshan.edu.af/fa>.